

ЧИННИКИ ДОВГОСТРОКОВОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

*ДОМБРОВСЬКИЙ Юрій Михайлович - аспірант кафедри економіки підприємства
Інституту економіки і міжнародних відносин Ужгородського національного університету
УДК 332*

В статті, на прикладі Закарпатської області України, визначені детермінанти економічного розвитку регіону на основі мезоекономічного підходу. Исходя из статистических данных за 1970-е - 2010-ые гг., проведена оценка влияния факторов регионального развития для этапов плановой и переходной экономики на основе анализа двадцати переменных, связанных с экономическим ростом. Построена линейная регрессио-корреляционная модель «граничного» типа, анализ которой показал, что в течение исследуемого периода региональное развитие определялось географическим положением, стабильной частью производственной базы и человеческого капитала. Устойчивость экономической базы региона предоставляет возможности для быстрого восстановления и стабилизации экономики, но приводит к формированию стационарной модели, вместо перехода к более эффективной, кумулятивной модели долгосрочного регионального развития.

Ключові слова: *регіональна економіка; мезоекономічний підхід; довгостроковий розвиток; регресійний аналіз.*

Вступ

При дослідженні процесів суспільного розвитку дедалі більшого значення набуває вивчення провідних чинників економічного зростання, зокрема тих, що є ендегенними на місцевому рівні, а отже, можуть виступати у якості інструментів соціально-економічної політики. Не менш важливим є встановлення причинно-наслідкових зв'язків між змін-

ними: як для більш глибокого розуміння процесів, що лежать в основі регіонального розвитку, так і для оптимізації програм та заходів регіональної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблематику впливу економічних та соціальних чинників на процес регіонального розвитку вивчали такі українські й зарубіжні науковці, як Е. Блеклі, З. Варналій, В. Геєць, М. Долішній, Я. Жаліло, Г. Клейнер, Д. Львов, Ж.-Е. Стурм, Г. Підгрушний, В. Полтерович, С. Холланд та інші [2-4, 6-9, 11, 15, 17, 19]. Загалом, у науковій літературі спостерігається тенденція щодо акцентування уваги на мікро- та макроекономічних аспектах економічного розвитку, що має найменш два важливі методологічні наслідки.

По-перше, соціально-економічне утворення, яке, зазвичай, розуміють під терміном «регіон» втрачає такі важливі складові, як міжрегіональні та надрегіональні зв'язки, що є вирішальними при визначенні чинників довгострокового зростання. [18, с.27] По-друге, на емпіричному рівні виникає питання щодо наявності та достовірності даних про господарську, а надто – соціальну активність економічних агентів («агреговану», коли йдеться про макроекономіку, або ж «диференційовану», на рівні підприємств, організацій, домогосподарств для макроекономічного аналізу), а, отже, – практичну придатність моделей, які побудовано на вивчен-

ні впливу над- і субрегіональних чинників. [19, с.599]

Можна припустити, що більш вдалим, з позицій розробки програм та заходів регіональної політики, є моделі регіонального розвитку, адаптовані до особливостей кожного окремого регіону: економіко-географічних, соціально-демографічних, історико- та структурно-економічних тощо.

Постановка завдання

Метою дослідження є розробка методологічних підходів та інструментів аналізу чинників довгострокового розвитку регіону (на прикладі Закарпатської області) з урахуванням історичної траєкторії розвитку, сучасного стану і специфіки завдань щодо модернізації регіонального господарства в умовах посткризового відновлення.

Основні результати дослідження

Завершення кризового етапу в національній економіці ставить перед органами державного управління і місцевого самоврядування, а також перед науковцями-економістами питання щодо необхідності зміни генерального напрямку суспільного розвитку України. Стратегічною метою при цьому виступає перехід від коливального, зворотно-поступального типу економічної динаміки до принципово іншого, в основу якого покладено поняття «соціально-економічного розвитку». [11]

Під розвитком розумітимемо не лише позитивну динаміку агрегованих економічних і соціальних показників, але й якісні зміни, розширення можливостей, ускладнення структури, покращення результатів та ефективності соціально-економічної системи загалом, та, зокрема, підсистем, що входять до її складу: вдосконалення технологій, диверсифікацію продукції, розбудову і покращення інфраструктури, розширення спектру, різноманітності та забезпеченості населення послугами тощо.

У процесі пошуку і вибору оптимального варіанту соціально-економічної політики на особливу увагу заслуговують ті, що здатні вплинути на еволюційний розвиток країни, регіону, громади. Суспільний розвиток може бути віднесено до еволюційного типу, якщо

виконуються наступні умови: 1) процеси мають поступальний характер, рух спрямовано від менш до більш досконалого стану системи (принцип безперервності); 2) процеси відбуваються на засадах спадкоємності, відбору і закріплення найбільш ефективних механізмів та інститутів (принцип спадкоємності); 3) процеси здатні мінімізувати наслідки помилкових рішень, невдалих ініціатив та безуспішних дій на попередніх етапах (принцип адаптивності). [13, с.39-40]

Зазначимо, що динаміка соціально-економічних систем має циклічний характер, а, отже, у процесі еволюційного розвитку «більш» та «менш досконалі» стани змінюють одне одного. Якщо розглядати економіку України загалом, то її шлях протягом ХХ-ХХІ ст. навряд чи можна вважати еволюційним. Навпаки, він мав зворотно-поступальний характер, коли після успішних, але нетривалих періодів інтенсивного розвитку (сер.-кін. 20-тих; поч.50-тих – сер.60-тих років ХХ ст., відновлення економіки у 1996-2007 рр.) починалася чергова криза (Громадянська війна 1918-1922 рр.; колективізація у 30-тих; Вітчизняна війна 1941-1945 рр.; розпад СРСР; глобальна економічна криза 2007-2009 рр.) із наступною тривалою стагнацією (кін. 30-тих – поч.40-х років; «застій» у 70-80-ті роки; посткризова стагнація 2010-2013 рр.). [1; 4; 5]

На нашу думку, саме подібний, нераціональний, витратний і неефективний характер економічної динаміки країни можна вважати довгостроковим чинником, що заважає Україні досягти сучасних рівня організації і структури економіки, якості та безпеки життя населення. У таких умовах вибір перспективного напрямку розвитку і послідовний перехід країни на цей шлях є одним із пріоритетів для влади, бізнесу і суспільства загалом.

Огляд спроб структурного реформування національної економіки вказує на існування принципової проблеми, яка полягає у тому, що в Україні, на відміну від постсоціалістичних країн Східної та Центральної Європи, досі не подоланий розрив між над- і підрівнями управління економічним розвитком, тобто між макро- та мікро-економічним регулюванням. [11] Ініційовані на загальнодержавному рівні спроби реформування «згори» до невпізнанності спотво-

рюються у процесі «доведення» до мікро-економічних суб'єктів: підприємств, установ, організацій. Аналогічно, пов'язані із розвитком ініціативи «знизу» в умовах інформаційної асиметрії в економіці та суспільстві, зазвичай, не сприймаються «нагорі» і з надмірними, часто-густо штучними труднощами поширюються навіть на одному рівні, на підприємства, організації відповідної галузі, сектора. Тому роль посередників, модераторів програм і проєктів соціально-економічного розвитку належить саме проміжному (мезо-економічному) рівню, зокрема, українським регіонам. [2, с.209]

На теоретико-методологічному рівні можна виділити три історично значущих етапи формування сучасної української економіки. Перший етап (1970-ті – поч.1990-х рр.) пов'язаний зі створенням діючої донині загальної інфраструктури, виробничих фондів і централізованої (галузевої, бюджетної) систем управління економікою та соціального забезпечення.

Другий (поч.-сер. 1990-х) – демонтаж механізмів планової економіки, відмова від централізованої системи управління, цін регулювання, приватизація значної частини державної власності тощо. Однак розпад політико-економічної «вертикалі» призвів також до стрімкого ослаблення горизонтальних зв'язків між суб'єктами господарювання, територіальними утвореннями. Саме на цьому етапі виник розрив між макро- та мікрорівнями економіки, який додатково поглибила гостра криза місцевих і корпоративних фінансів.

На третьому етапі (сер.1990-х – поч.2000-х рр.), відбулася часткова реорганізація економіки на макроекономічному рівні, були сформовані механізми фіскального та грошово-кредитного регулювання, соціального забезпечення, внутрішні фондовий, а також товарні ринки, що мало на меті стабілізацію економіки. Негативним наслідком другого-третього етапів на мікроекономічному рівні став «розквіт» тіншового сектора, який і дотепер відіграє помітну роль у виробництві, споживанні та зайнятості. Загалом, ефективність макроекономічного управління «дерегульованою» економікою можна оцінити як недостатню.

Зміст четвертого етапу (із початку 2000-х рр.) більш тісно пов'язаний із перетвореннями на мікроекономічному, аніж на макроекономічному рівні. Найбільш помітні зрушення відбуваються у сферах корпоративного управління, кредитування та інвестицій, будівництва, торгівлі, послуг, і, частково – ЖКГ. [4, с.17-18, 20, 22]

Однак, незважаючи на покращення якості управління поточною діяльністю на рівні підприємств і організацій, управління розвитком загалом не стало більш ефективним. Сучасні форми організації економічної діяльності зробили більш виразними невирішені проблеми вітчизняної економіки: непослідовність інноваційної та інвестиційної політики, відсталість інфраструктурної, технологічної та виробничої баз, низьку продуктивність праці тощо. Фінансова криза 2008-2010 рр. і наступна за нею стагнація звели нанівець більшість позитивних наслідків попередніх реформ, тому назріла необхідність оновлення механізмів управління розвитком [4, с.72; 9, с. 405].

Найбільш гостра фаза кризи минула, а, отже, наступний етап розвитку має забезпечити максимально можливе охоплення економічних суб'єктів, результативність та ефективність використання ресурсів, масштабні, тривалі суспільнокорисні наслідки і ефекти. При умові виходу за межі згадуваних вище мікро- та макроекономічного підходів, мова йде про застосування концепції мезоекономічного розвитку, насамперед, на регіональному рівні.

Поняття «мезоекономіка» є відносно новим економічним терміном, який використовується з другої половини 80-х років ХХ століття, починаючи із праць таких вчених, як Ю.К.Н'г, та С.Холланд. [15; 18] Сьогодні теорія та практика мезоекономічного аналізу активно розвиваються, відображаючи, з одного боку, проміжну – розташовану між макро- та мікроекономічними рівнями предметну сферу економіки, до якої відносять: окремі регіони, ринки, галузі, асоціації, багатогалузеві вертикально-інтегровані компанії тощо. З іншого боку, цим терміном позначається напрям досліджень, який вивчає даний предмет за допомогою специфічного інструментарію: економіко-еволюційної методо-

логії, теорії економічних систем, методів та моделей порівняльного аналізу (наприклад, бенчмаркінг регіонів, галузей та інш.), клас-терного аналізу тощо. [7, с.89-90]

Аналіз мезоекономічних систем базується на наступних положеннях: 1) комплексний характер системи, у якій діють самостійні економічні суб'єкти; 2) відсутність єдиного центра управління, жорстких ринкових і адміністративних зв'язків між складовими системи; 3) у системі наявні елементи коеволюції, конкуренції, кооперації та координації. [15, с. 26]

Специфіка аналізу регіонального розвитку за допомогою мезоекономічного підходу дозволяє по-новому розглянути проблематику сталого розвитку регіонів, визначити цілі стратегічного управління на регіональному рівні, переглянути значення інституційного середовища і роль «траєкторії попереднього розвитку». Аналіз також дозволяє оцінити вплив довгострокових чинників на потенціал розвитку, зокрема, історико-економічних, економіко-географічних та соціально-економічних.

Методологічною базою дослідження виступили три наступні положення. По-перше, аналіз спирався на двадцять змінних, тим чи іншим чином пов'язаних із соціально-економічним розвитком регіону. По-друге, часові межі дослідження визначено як 1970-ті – 2012 рр., і розбито на два періоди (1970-1991 та 1992-2012 рр.), до кожного з яких застосовано зазначений вище перелік 20 економічних показників. Вибір і періодизація часового горизонту обумовлено тим, що за даний час сформовано базову структуру національної економіки, а також відбулися зміни, що визначають її сучасний стан та особливості, у т.ч. – на регіональному рівні. По-третє, для кількісного аналізу використовувалася лінійна регресно-кореляційна модель «граничного» типу, у якій визначалася тіснота зв'язку між детермінантами та параметрами економічного розвитку регіону (Закарпатської області) [19, с.600].

Узагальнення попереднього, досить суперечливого досвіду вивчення регіонального економічного розвитку дозволило визначити соціально-економічні показники, які впливають на цей процес. Сюди можна віднести такі

складові регіональної економіки, як економіко-географічні особливості, природні ресурси, структурна, галузева, товарна специфіка, експортна орієнтація промисловості та сфери послуг регіону, розвиток сектора малого підприємництва, складові людського капіталу тощо. [2; 3; 7; 8; 10; 16]

Проте загальним недоліком практично усіх досліджень була методична помилка – неврахування «кумулятивної» регресії. При статистичній обробці великої кількості факторних змінних (часто тісно пов'язаних одна з одною) впливає, що результативний показник (наприклад валовий регіональний продукт, далі – ВРП, прим.авт.) також зростає, однак залежність між конкретним чинником і результатом у довгостроковій перспективі, тобто детермінанти, при цьому у явному вигляді не визначаються. Іншими словами, наявність у регресії зв'язку між незалежними змінними та загальною динамікою регіонального розвитку не вказує на існування взаємозалежності між сумарною, кумулятивною дією показників і отриманими результатами (ефектами) розвитку системи (регіону).

Саме для вирішення цієї проблеми й було застосовано моделювання регресії «граничного» типу, за допомогою якого здійснюється загальний аналіз чутливості, у тому числі – вибір змінних у лінійній регресії. Замість дискретного вибору, який передбачає включення (виключення) підмножин змінних, аналіз чутливості відповідає на питання: «як граничні значення у відповідній підмножині змінних є визначальними?»

Достатньо проста, лінійно-ієрархічна структура національної економіки, а також економіки регіонів України дозволяє досліджувати наслідки дії різних соціально-економічних чинників у межах єдиного історико-суспільного та економічного простору. Як вже зазначалося, у дослідженні використано «граничний» тип регресії, у дещо спрощеному, у зв'язку із меншим для регіону, порівняно із національною економікою, переліком показників. [19, с.601] Крім того, окремі соціально-економічні змінні виключено з аналізу внаслідок їхньої неспіввимірності в межах обраного періоду дослідження: наприклад, рівень зайнятості у 1970-1991 рр. штучно

Детермінанти регіонального розвитку Закарпатської області в 1970-1991 рр.*

№	Змінні	Кумулятивна функція розподілу	Бета-коефіцієнт	СКВ	Нижня межа довірчого інтервалу	Верхня межа довірчого інтервалу
1.	Розташування регіону (за координатами столиці регіону)	0,98	-0,00053	0,00016	-0,0015	0,0003
2.	Щільність населення	0,98	0,00050	0,00022	-0,0004	0,0013
3.	Частка промисловості у ВРП	0,95	0,10400	0,06237	-0,3490	0,5240
4.	Частка регіональних монополій у ВРП	0,95	0,00042	0,00033	-0,0009	0,0015
5.	Частка товарів і послуг за регульованими цінами	0,94	0,00075	0,00053	-0,0009	0,0027
6.	Частка машинобудування у ВРП	0,92	0,00031	0,00038	-0,0011	0,0019
7.	Частка харчової промисловості у ВРП	0,91	0,00044	0,00042	-0,0020	0,0016
8.	Частка торгівлі, харчування і послуг у ВРП	0,90	0,00158	0,00094	-0,0018	0,0050
9.	Ступінь урбанізації регіону	0,90	0,01730	0,01044	-0,0279	0,0560
10.	Наявність рекреаційних ресурсів	0,88	0,01050	0,01095	-0,0300	0,0564
11.	Щільність транспортної мережі	0,86	0,00004	0,00004	-0,0002	0,0002
12.	Частка енергетики у ВРП	0,83	0,00160	0,00095	-0,0043	0,0016
13.	Частка експорту до країн далекого зарубіжжя	0,80	0,14400	0,06565	-0,0976	0,3820
14.	Інвестиційні видатки місцевих бюджетів на душу населення	0,77	-0,01500	0,01261	-0,0931	0,0473
15.	Соціальні видатки місцевих бюджетів на душу населення	0,74	-0,01730	0,01546	-0,0661	0,0450
16.	Частка традиційних галузей у ВРП	0,72	-0,00112	0,00105	-0,0048	0,0027
17.	Інвестиції на душу населення (без ПІІ)	0,60	0,00037	0,00044	-0,0010	0,0020
18.	Частка сільського господарства у ВРП	0,51	0,06000	0,08637	-0,4950	0,6450
19.	Наявність кордону з країнами Зах. та Центр. Європи (ЄС)	0,24	0,00562	0,01841	-0,0605	0,0720
20.	Кількість малих підприємств на душу населення	0,06	0,00022	0,00319	-0,0114	0,0118

*Розраховано автором за даними [1; 5; 12; 14]

утримувався на рівні 100%; або ж дефіцит місцевих бюджетів, який у радянські часи вважався нульовим, а за часів незалежності притаманий усім бюджетам. [12]

У загальному вигляді рівняння регресії має наступний вигляд:

$$Y_{\text{ТВРП}} = a + \beta_{\text{ХЕГ}} X_{\text{ЕГ}} + \beta_{\text{ХСЕ}} X_{\text{СЕ}} + \Delta_{\text{ХСЕ}} X_{\text{СЕ}} + \varepsilon \quad (1)$$

де $Y_{\text{ТВРП}}$ – сумарний (кумулятивний) темп зростання ВРП протягом певного періоду; $X_{\text{ЕГ}}$, $X_{\text{СЕ}}$ – незалежні змінні економіко-географічного та соціально-економічного характеру; $\beta_{\text{ХЕГ}}$, $\beta_{\text{ХСЕ}}$ – відповідні бета-коефіцієнти; $\Delta_{\text{ХСЕ}}$ – дельта-коефіцієнт, що відображає вплив соціально-економічних чинників на темп зростання ВРП; ε – випадкова помилка; при аналізі розподілу параметр X вважався тісно пов'язаним із Y , якщо значення КФР оцінювалося у 90% і більше.

Крім визначення переліку чинників, що впливають на регіональний розвиток, самостійний інтерес становить питання, щодо того, як змінюється значущість чинників на різних історико-економічних етапах. Цілоком природним і продуктивним виявився поділ на дві фази, точкою розділу для яких стали 1991-1992 рр., момент різкої зміни Україною суспільно-політичного та суспільно-економічного ладу. Тому «радянський» (плановий) та «пострадянський» (перехідний) періоди розглядалися окремо, при цьому середньорічні соціально-економічні показники за 1970-1991 та 1992-2012 рр. виступали в якості незалежних змінних рівняння регресії (див. табл. 1, 2).

Розглядаючи окремо «плановий» та «перехідний» до ринку періоди економічного розвитку, слід відзначити, що порівняння процесів розвитку у двох відмінних суспільно-економічних формаціях надає додаткові можливості для вивчення факторів, які визначають довгострокову динаміку соціальних та економічних показників, як на етапах зростання (відновлення), так і спадання (кризи). Адже під час економічного спаду фактори, що стимулюють розвиток, не обов'язково виконують ту ж роль, що й під час економічного зростання. Значні, навіть принципові зрушення у структурі чинників-детермінантів за досліджуваний період переконливо це засвідчують (див. табл. 1, 2).

У складі «вихідної бази», якою по суті стала економіка УРСР для України, провідну роль у регіональному розвитку відігравали параметри вигідного економіко-географічного розташування, наявність інфраструктури, структурні особливості виробничої бази і трудові ресурси (див. табл. 1).

«Позаконотичний» чинник, прикордонне (географічне) розташування, переважним чином впливає на розвиток через ефект «економічної індукції», коли наявність кордонів із більш розвиненими сусідніми країнами стимулює розвиток регіону. Таким чином, регіони України, які межують із країнами ЄС, у тому числі – Закарпаття, яке межує відразу із чотирма з них, отримує додаткові конкурентні переваги, на відміну від областей, які межують із менш розвиненими регіонами країн СНД. Очевидно, що ця детермінанта набуває ваги залежно від ступеню лібералізації, експортної орієнтації регіону – що й спостерігається у даній моделі – її вплив зріс у 3,75 рази (від 0,24 до 0,90, див. табл. 1, 2).

Економічна теорія не дає переконливих пояснень щодо взаємозв'язку між особливостями розміщення населення і регіональним розвитком, проте емпіричні дані свідчать, що більш урбанізовані області загалом розвиваються швидше, ніж сільські, у тому числі – в Україні. Показники ступеню (індекс) урбанізації та щільності (концентрація) населення вказують на те, що, незважаючи на певне зменшення впливу людського капіталу (скорочення на 10%, див. табл. 1, 2), останній продовжує залишатися визначальним фактором розвитку для Закарпатської області.

З іншого боку, у науковій літературі давно доведено, що наявність та якість інфраструктури є необхідною умовою високих темпів розвитку. [16, с.129] Проте для Закарпатської області ситуація має дещо відмінний характер: наприклад, досягши адекватного значення у 80-ті рр. ХХ століття, чинник щільності транспортної інфраструктури, поступово втрачає своє значення (скорочення на 15%, див. табл. 1, 2), що можна пов'язати із зрушеннями у структурі регіональної економіки, де на провідні позиції виходять послуги, а не товари. Таким чином, з позицій регіональної політики «розвиток інфраструктури» доцільно розглядати в аспекті покра-

Детермінанти регіонального розвитку Закарпатської області в 1992-2012 рр.*

№	Змінні	Кумулятивна функція розподілу	Бета-ко-ефіцієнт	СКВ	Нижня межа до-вірчого інтервалу	Верхня межа до-вірчого інтервалу
1.	Кількість малих підприємств на душу населення	0,98	0,02780	0,01149	-0,0137	0,0640
2.	Частка експорту до країн далекого зарубіжжя	0,97	0,14400	0,06565	-0,0976	0,3820
3.	Розташування регіону (за координатами столиці регіону)	0,96	0,02262	0,00655	-0,0028	0,0433
4.	Інвестиції на душу населення (з врахуванням ПП)	0,96	0,00075	0,00036	-0,0007	0,0021
5.	Частка торгівлі, харчування і послуг у ВРП	0,91	0,00158	0,00094	-0,0018	0,0050
6.	Частка промисловості в обсязі ВРП	0,91	0,10400	0,06237	-0,3490	0,5240
7.	Наявність кордону з країнами Зах. та Центр. Європи (ЄС)	0,90	0,01680	0,01025	-0,0243	0,0529
8.	Ступінь урбанізації регіону	0,90	0,01730	0,01044	-0,0279	0,0560
9.	Щільність населення	0,89	0,00050	0,00022	-0,0004	0,0013
10.	Наявність рекреаційних ресурсів	0,82	-0,00160	0,00095	-0,0043	0,0016
11.	Частка енергетики у ВРП	0,76	0,01050	0,01095	-0,0300	0,0564
12.	Щільність транспортної мережі	0,73	0,01190	0,01086	-0,0635	0,0542
13.	Частка традиційних галузей у ВРП	0,72	-0,00112	0,00105	-0,0048	0,0027
14.	Частка харчової промисловості у ВРП	0,71	-0,00044	0,00042	-0,0020	0,0016
15.	Частка машинобудування у ВРП	0,59	0,00031	0,00038	-0,0011	0,0019
16.	Частка сільського господарства у ВРП	0,51	-0,06000	0,08637	-0,4950	0,6450
17.	Соціальні видатки місцевих бюджетів на душу населення	0,31	0,00579	0,01449	-0,0910	0,0727
18.	Частка регіональних монополій у ВРП	0,24	0,00562	0,01841	-0,0605	0,0720
19.	Інвестиційні видатки місцевих бюджетів на душу населення	0,18	0,00003	0,00014	-0,0005	0,0005
20.	Частка товарів і послуг за регульованими цінами	0,04	-0,00001	0,00042	-0,0013	0,0012

*Розраховано автором за даними [8; 11; 21; 22]

щення якості, а не подальшого нарощування інфраструктурної мережі.

Для країн з перехідною економікою неабияке значення мають «вихідні», базові умови економічного розвитку, що відображаються групами чинників, пов'язаних із виробничим потенціалом, галузевою структурою та природними ресурсами регіону. Навіть при тому, що за запасами природних ресурсів Закарпатська область посідає одне з останніх місць в Україні, наявність унікальної природи визначає специфічний напрям розвитку, а саме – рекреаційний, який, незважаючи на деяке зменшення (на 6,8%, див. табл. 1, 2), у довгостроковій перспективі має значно вищий потенціал, аніж, скажімо, машинобудування (вплив на 28% менше рекреаційного чинника, див. табл. 2).

Протягом 1970-1990-х рр., експорт та експорто-орієнтовані галузі не відігравали особливої ролі у економіці Закарпаття, проте в умовах скорочення внутрішнього попиту, саме експорт спочатку виступив у якості стабілізуючого фактора, а пізніше, із відновленням виробництва, як детермінанта регіонального розвитку. Лібералізація зовнішньої

торгівлі лише посилила позитивний вплив цього чинника на динаміку ВРП (вплив експорту зріс на 22,5%, див. табл. 1, 2), хоча й створила додаткову залежність – від зовнішньої кон'юнктури, а, отже, економічної динаміки країн-імпортерів продукції регіону.

Структура та якість виробничих потужностей, вочевидь, також відіграють провідні ролі у регіональному розвитку. Проте й тут варто відзначити суттєві відмінності між окремими чинниками. Наприклад, сільське господарство регіону, яке у плановій економіці значною мірою субсидувалося, досі залишається дотаційним, його вплив на розвиток – майже незмінним, а частка сільського господарства в економіці регіону поступово скорочується (за 40 років вплив с/г фактора практично не змінилася, див. табл.1, 2 та рис.1), що вказує на нагальну необхідність реформ у даному секторі.

Враховуючи, що у плановому господарстві всі галузі промисловості мали «однаковий» рівень конкурентоспроможності, при переході до ринкової економіки структура виробничого сектора регіону радикальним чином змінилася. У той час, як виробничий

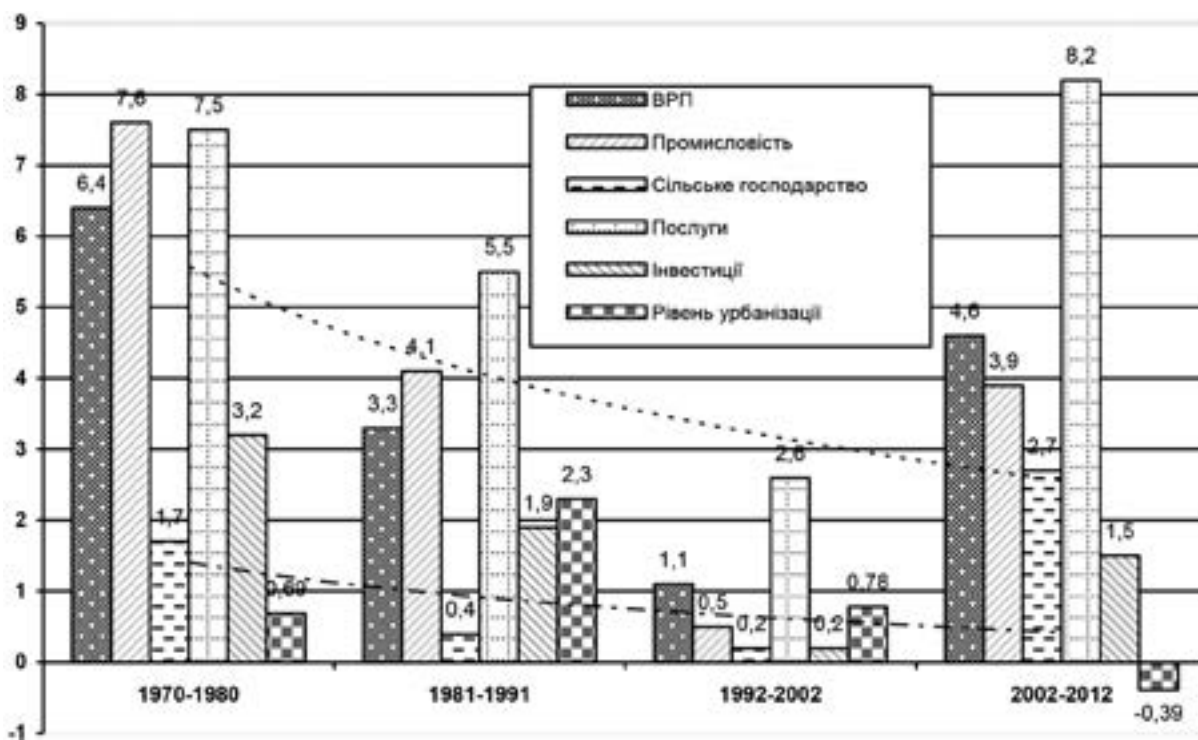

Рис.1. Середньорічні темпи приросту (скорочення) показників регіонального розвитку Закарпатської області у 1970-2012 рр., % *

*Розраховано автором за даними [1; 5; 12; 14, 20, 21].

сектор загалом зберіг свій вплив на розвиток, скоротившись лише на 4%, виробнича (галузева) спеціалізація значною мірою втратила свої позиції: наприклад, вплив машинобудування зменшився на 36% (див. табл. 1, 2). Аналогічне скорочення мало місце й у інших галузях, що у співставленні зі зростанням впливу чинника експорту, свідчить про конкурентоспроможність не галузей, а окремих підприємств регіону, економічні успіхи яких і виступають фактором регіонального розвитку. Таким чином, при формуванні політики регіонального розвитку, як і раніше, принципово залишається проблема реструктуризації промислового сектора Закарпаття у напрямку підвищення конкурентоспроможності підприємств або виробничих кластерів, але не галузей загалом.

За досліджуваний період чи не найважливіші зміни відбулися в інвестиційній сфері. Неefективність інвестиційного механізму планової економіки пояснюється його «монополістичним» характером – єдиними інвесторами виступала держава, зокрема, в особі банків і підприємств державної форми власності тобто, «efективність» у економічному сенсі взагалі не була для капіталовкладень важливим критерієм. У перехідній економіці інвестиції виступають не лише ресурсною основою економічного зростання, але й своєрідним «індикатором», який вказує на перспективні, з точки зору розвитку, напрями фінансування підприємств, галузей, секторів регіонального господарства. [16, с.231]

Перегляд джерел фінансових ресурсів принциповим чином змінив вплив інвестиційних чинників на регіональний розвиток. Місцеві бюджети, зважаючи на перманентну нестачу коштів, фактично перестали впливати на інвестиційні процеси: вплив соціальних видатків бюджету (через стимулювання сукупного попиту) скоротився на 58%, а інвестиційних – у 4,3 рази, у той час як інвестиційний чинник загалом, із врахуванням прямих іноземних інвестицій, посилювався на 60% (див. табл. 1, 2). Отже, стимулювання регіонального розвитку засобами інвестиційної політики має спиратися на створення режиму максимального сприяння для приватних інвестицій – без поділу на «зовнішні» та «внутрішні», оскільки вплив бюджетних інвес-

тиційних чи соціальних програм, навіть за умов збільшення фінансування, буде значно менш ефективним стимулом соціально-економічного розвитку регіону.

За досліджуваний період ще одним важливим рушієм розвитку регіону став сектор малих підприємств, які діють переважним чином у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг. Вплив цього чинника зріс у 16,3 рази (див. табл. 1, 2), що, з одного боку відображає загальне зростання ваги сектора в економіці та зайнятості Закарпатської області, а з іншого – обумовлюється відносною мобільністю, динамічним характером розвитку малого бізнесу, який значно швидше реагує на зміни в економіці та суспільстві. Серед пріоритетів економічної політики всебічна підтримка малого бізнесу, незалежно від його галузевої спрямованості, має посісти одне з провідних місць.

Загалом, проведений аналіз показав, що вплив чинників економічного розвитку після широкомасштабного економічного спаду 90-х років певною мірою забезпечив зростання економіки Закарпаття до рівня, досягнутого наприкінці 80-х років ХХ століття, але не створив передумов для сталого довгострокового розвитку регіону. Відзначимо, що ці результати ні в якому разі не означають, що усі зусилля, реформи і витрати були марними, навпаки – саме на сучасному етапі перед регіоном стоїть завдання розбудови більш ефективної політики соціально-економічного розвитку, і, насамперед, зміна її моделі.

На теоретико-методологічному рівні результати емпіричного моделювання вказують на стаціонарний, рівноважний тип циклічної моделі регіонального розвитку, яка історично склалася на Закарпатті (рис. 2а). Характерними ознаками цього типу є лінійний зв'язок між ендогенними чинниками (X) та результатами (Y) економічного зростання. При цьому низька еластичність незалежних змінних (X) стримує зростання ВРП (Y) у регіоні загалом, а подальше стимулювання, навіть за умови підвищення темпів росту, не призводить якісних зрушень у співвідношенні «фактор-результат» – зв'язок залишається стаціонарним (квазістаціонарним, рівноважним), а, отже, «розвиток» де-факто є лише «зростанням».

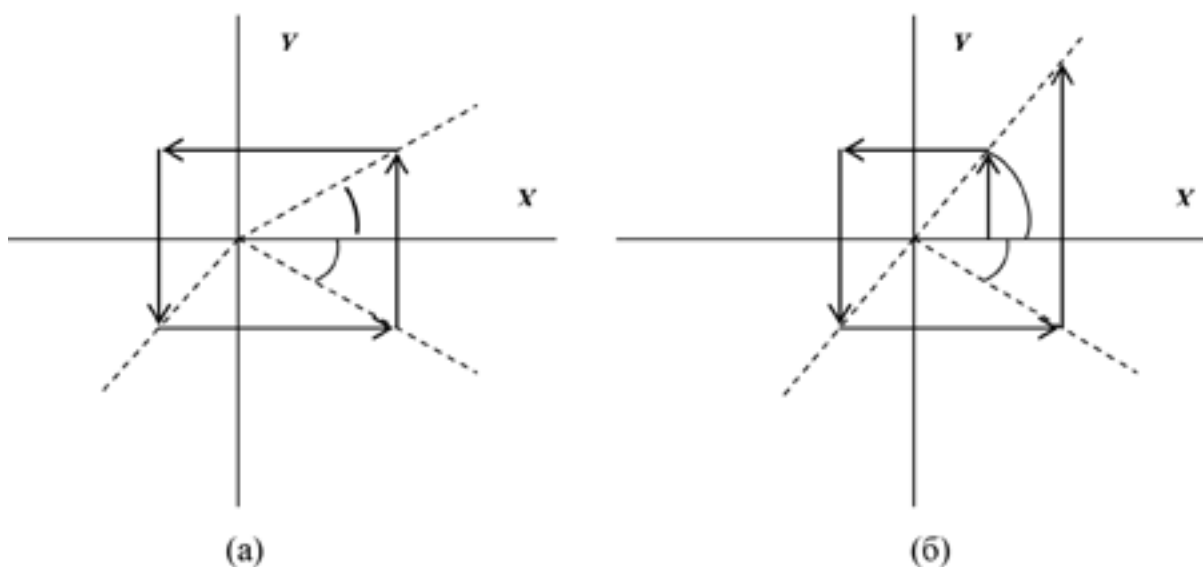

Рис.2. Стационарна (а) та кумулятивна (б) моделі регіонального розвитку [17, с.303, 307]

З іншого боку, збільшення дієвості (еластичності) навіть деяких провідних чинників економічного зростання дозволяє перейти до якісно нової, кумулятивної (адаптивної, еволюційної) моделі регіонального розвитку (рис. 2б). Головна відмінність від попередньої полягає у тому, що зв'язок між фактором та результатом має нелінійний характер, а останній досягається більш активним й ефективним стимулюванням на етапах відновлення та зростання економіки регіону (праві сектори на рис. 2б). Цілі, завдання та заходи політики стимулювання регіонального розвитку у цій фазі економічного циклу, має бути зосереджено, насамперед, на покращенні бізнес-середовища (як для малих, так і для провідних великих підприємств області), залученні додаткових інвестицій – перш за все, довгострокових (інституційних інвесторів), а також програм та проектів соціального спрямування, пов'язаних із покращенням якості та збільшенням вартості людського капіталу (трудових ресурсів регіону). Крім зазначеного вище, доцільним також буде подовження дії економічних стимулів загальної дії: фіскальних (пільги, преференції), фінансово-кредитних (позички, гранти, гарантії та інш.) і організаційних (спрощення режиму реєстрації, ліцензування, реорганізації, ліквідації підприємств тощо) – із поступовим скороченням по мірі зростання темпів розвитку регіону.

Висновки

Проведений на теоретико-методологічному та емпіричному рівнях аналіз чинників, що впливають на довгостроковий соціально-економічний розвиток Закарпатської області показав, що:

1) загальний вплив економічних та соціальних факторів на розвиток регіону визначається, насамперед, підгрупою «детермінант» – чинників, зростання яких найбільш тісно пов'язане зі збільшенням показника ВРП;

2) протягом усього досліджуваного періоду домінуючу роль на мезоекономічному рівні відігравали: прикордонне географічне положення, стала частина виробничої бази та людський капітал;

3) сталість соціально-економічної бази регіонального розвитку забезпечує достатньо швидке посткризове відновлення та стабілізацію економіки, однак при цьому вона ж сформувала стаціонарну модель розвитку, яка заважає переходу до більш ефективної, кумулятивної моделі.

Виявлені на прикладі Закарпатської області детермінанти регіонального розвитку можуть виявитися як типовими, так і специфічними, а, отже, подальші наукові розвідки за обраним напрямком дослідження будуть спрямовані на встановлення закономірностей довгострокового розвитку регіонів-аналогів.

АНОТАЦІЯ

У статті на прикладі Закарпатської області визначено детермінанти економічного розвитку регіону із застосуванням мезоекономічного підходу. Виходячи із статистичних даних за 1970-ті - 2010-ні рр., проведено оцінку впливу чинників регіонального розвитку для етапів планової та перехідної економік на основі аналізу двадцяти змінних, пов'язаних із економічним зростанням. Побудовано лінійну регресно-кореляційну модель «граничного» типу, аналіз якої показав, що протягом досліджуваного періоду регіональний розвиток обумовлювався географічним положенням, сталою частиною виробничої бази та людського капіталу. Сталість економічної бази регіону дає можливість швидкого відновлення та стабілізації економіки, проте призводить до формування стаціонарної моделі розвитку, натомість переходу до більш ефективної, кумулятивної моделі довгострокового розвитку регіону.

SUMMARY

This article uses mesoeconomic analysis approach to revise the determinants of economic development in the Transcarpathian region of Ukraine. Using data of 70th - 2010th, it examines the development factors for the phases of planning and transition economics, looking at 20 variables related to growth. The conclusions based on extreme bound regression analysis, are as follows: during the studied period regional growth was driven by geographical location, constant part of the industrial base's structure and human capital. Sustainability of regional development's economic base provides capability of fast post-crisis recovery and stabilization of the economy, but at the same time it determines a Stationary Development Model that impedes transition to a more efficient Cumulative Development Model of regional long-term development.

Література

1. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.) / В. К. Баран, - В. М. Даниленко. - К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. - 304 с.
2. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія. - К.: Знання України, 2005. - 498 с.
3. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети. - Київ: Наукова думка, 2006. - 511 с.
4. Економіка України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти. / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська та ін. - К.: НІСД, 2010. - 96 с.
5. Жулканич Н. М. Аграрно-виробничі та соціально-економічні відносини на Закарпатті (1945-1990 роки): монографія / Н. М. Жулканич. - Ужгород: Ужг.нац. ун-т, 2002. - 180 с.
6. Клейнер Г. Б. Институциональные факторы долговременного экономического роста // Экономическая наука современной России. - 2000. - № 1. - С. 5-20.
7. Львов Д. С. Экономика развития / Д. С. Львов. - М.: «Экзамен», 2002. - 511 с.
8. Підгрушній Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: монографія. - К.: Інститут географії НАН України, 2009. - 300 с.
9. Полтерович В.М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. - М.: Экономика, 2007. - 446 с.
10. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України: Монографія / С. І. Дорогунцов, Л. Г. Чернюк, П. П. Борщевський та ін. - К.: Рада з вивч. продукт. сил України. НАН України, 2002. - 691 с.
11. Соціально-економічний стан України: на-

слідки для народу та держави: Національна доповідь / За ред. В.М. Гейця. - К.: НВЦ НБУВ, 2009. - 687 с.

12. Ямпольський С.М. та інші. Енциклопедія народного господарства Української РСР/ Під ред. - С. М. Ямпольського. У 3-х т. - Т.1-3. - К.: Наукова думка, 1969-1972.

13. Evolutionary Economics / Н. Hanusch (Ed.) - Cambridge: Cambridge University Press, 2008. - 408 p.

14. Harrison M. Soviet Economic Growth Since 1928: the Alternative Statistics of G. I. Khanin // Europe-Asia Studies. - №45, 1990. - P.141-167.

15. Holland S. The Market Economy: From Micro to Mesoeconomics/ S. Holland. - London: Palgrave Macmillan, 1987. - 363 p

16. Leigh N. G., Blakely E. J. Planning Local Economic Development: Theory and Practice (5th Edition) / N. G. Leigh, E. J. Blakely. - Thousand Oaks: SAGE Publications, 2013. - 480 p.

17. McCann P. Modern Urban and Regional Economics (2-nd edition) / P. McCann. - Oxford: Oxford University Press, 2013. - 432 p

18. Ng Y.-K. Mesoeconomics: A Micro-Macro Analysis / Y.-K. Ng. - London: Wheatsheaf, 1986. - 304 p.

19. Sturm J.-E., de Haan J. Determinants of Long-Term Growth: New Results Applying Robust Estimation and Extreme Bounds Analysis // Empirical Economics. - 2005. - №30. - P.597-617.

20. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. - [Режим доступу] http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/sex_region/

21. Офіційний сайт Головного управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. - [Режим доступу] <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/press/press.html>

22. Паспорт Закарпатської області 2012 рік [Електронний ресурс]. - [Режим доступу] <http://www.carpathia.gov.ua/ua/539.htm>